

تحلیل اخلاق پژوهش مبتنی بر جنسیت؛ بررسی رویکردهای اخلاقی در محیط دانشگاهی با تأکید بر دیدگاه اسلامی

شهلا باقری^۱

سمانه سادات سدیدپور^۲

چکیده

مسئله اصلی پژوهش در پاسخ به این پرسش است که آیا جنسیت می‌تواند بر نگرانی‌های اخلاقی تأثیر بگذارد؟ لذا این پژوهش می‌پرسد باتوجه به منشور اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، کنش‌های همیارانه در اخلاق پژوهش چه جایگاهی دارند؟ بین نگرش زنان و مردان نسبت به مسئله اخلاق در جامعه علمی، چه تفاوت‌هایی وجود دارد؟ این مقاله با رویکرد کمی با استفاده از روش توصیفی - پیمایشی انجام شد. جامعه آماری این پژوهش، کنشگران مقطع دکترا بودند که با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی، تعداد ۱۱۸ نفر انتخاب شدند. اساس پرسش‌نامه در این مطالعه، منشور اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بود. اعتبار پرسش‌نامه در سطح ۹۵ درصد، ۰/۹۶۹ به دست آمد. یافته‌های این مطالعه نشان داد از بین سه سازه، سوءرفتار علمی هنگام برخورد با همکاران پژوهش، معضل پررنگ‌تری است. بر اساس مقایسه میانگین تلقی زنان و مردان در مورد فعالیت اخلاقی در عرصه علم از دید دانشجویان به طور معناداری از یکدیگر متفاوت است. در نتیجه داده‌های این پژوهش تأیید کرد زنان نسبت به مردان، به کنش‌های غیرهمیارانه اهتمام بیشتری دارند، اگر زنان در کنش‌های غیرهمیارانه و غیر اخلاقی درگیر شوند، احتمال بیشتری وجود دارد که شکست بخورند. **واژگان کلیدی:** اخلاق پژوهش، جنسیت، زنان، محیط دانشگاهی، جامعه‌شناسی علم.

رتال جامع علوم انسانی

۱. استاد تمام گروه جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران، sbagheri@khu.ac.ir.

۲. دکترای جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه خوارزمی تهران و طلبه سطح سه مطالعات اسلامی زنان و خانواده

جامعه الزهراء، قم، ایران (نویسنده مسئول)؛ sama.sadid@gmail.com.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۴/۰۴

۱. مقدمه

تحقق توسعه و تکامل اقتصادی، جز از طریق رشد فرهنگی امکان پذیر نیست (توسلی و نجار نهاوندی، ۱۳۸۷، ص ۳۹). در این مسیر، اخلاق به عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادین فرهنگ، نقشی اساسی در دستیابی به توسعه پایدار ایفا می‌کند. از منظر تعالیم دینی نیز اخلاق در تمامی شئون زندگی، به ویژه در عرصه دانش و پژوهش، جایگاهی خاص و ممتاز دارد. قرآن کریم، علم را با تقوا و مسئولیت‌پذیری پیوند می‌زند (فاطر: ۲۸) که نشان دهنده لزوم همراهی دانش با تعهد اخلاقی است. در شرایط امروزی، پژوهشگران در موقعیت‌هایی قرار می‌گیرند که باید میان رفتار اخلاقی و غیراخلاقی، یکی را برگزینند. این در حالی است که نگرانی از افزایش تصمیمات غیراخلاقی در میان دانشگاهیان در حال گسترش است (مک‌کابه و همکاران، ۲۰۰۳، ص ۶۷۵). این وضعیت، به ویژه در فضایی که پیوند علم و اقتصاد رو به گسترش است، چالش‌هایی را در حوزه اخلاق پژوهش پدید آورده است. دانشمندان گاه برای دستیابی به دستاوردهای مادی، به تولیدات ظاهری و غیرواقعی روی آورده، بودجه‌های تحقیقاتی را هدر داده‌اند و با ایجاد فضای رقابتی ناسالم، نه تنها اخلاق علمی را زیر سؤال برده، بلکه به اعتماد عمومی نسبت به علم نیز آسیب زده‌اند (بالترو و همکاران، ۲۰۱۰، ص ۹۵).

سوءاستفاده از دانش و بی‌توجهی به اصول اخلاقی می‌تواند منجر به رقابت ناسالم، فریبکاری و درنهایت، فساد علمی شود. برای مثال، نمونه‌هایی از تحریف داده‌ها و تقلب علمی، مانند آنچه در کره جنوبی در سال ۲۰۰۵ رخ داد، موجب آسیب به بیماران و واکنش‌های گسترده رسانه‌ای شد (پناهی‌نژاد و همکاران، ۲۰۲۳، ص ۲۵). این‌گونه رویدادها، توجه مجامع علمی را به ضرورت آموزش و نهادینه‌سازی اخلاق پژوهش جلب کرده است (شکیبا و ناد، ۲۰۲۴، ص ۲۴).

از منظر جامعه‌شناختی نیز انتخاب رفتار غیراخلاقی می‌تواند محصول شرایط اجتماعی گذشته و بازتابی از نابرابری‌های ساختاری باشد (مرتون، ۲۰۱۷، ص ۳). به عبارت دیگر، کنشگران ممکن است در موقعیت‌هایی سود شخصی را در رفتار غیراخلاقی ببینند؛ درحالی‌که تکرار چنین رفتارهایی توسط اکثریت، منجر به زیان همگانی خواهد شد (فولک، ۲۰۲۱، ص ۸۳۴). براین اساس، پابندی فردی به اخلاق، شرط لازم برای گسترش آن در سطح اجتماعی است (میلز، ۲۰۰۸، ص ۴۴۷ و هین و کارسن، ۲۰۲۱). علم در نگاه اسلامی، امانتی الهی است که باید در راستای حقیقت به کار گرفته شود. قرآن کریم می‌فرماید: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ (نساء: ۵۸). تحریف داده‌ها، تقلب علمی

و بی‌اخلاقی‌های پژوهشی، خیانت به این امانت محسوب می‌شود. مطالعات داخلی نیز بر لزوم آشنایی دانشجویان با اصول اخلاق پژوهش تأکید دارند (نسترن بروجنی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۶۵۵-۶۶۴) و ضعف‌های ساختاری و فرهنگی در این حوزه را مورد انتقاد قرار داده‌اند (یاری‌قلی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۲-۱۳۴). از دیگر موضوعات مورد توجه، نقش جنسیت در نگرش به اخلاق پژوهشی است. برخی پژوهش‌ها بر این باورند که زنان نسبت به اخلاق، حساسیت و تعهد بیشتری نشان می‌دهند (پارا و همکاران، ۲۰۲۵، ص ۷۳)؛ حال آنکه در دیدگاه‌های فمینیستی، تفاوت معناداری میان زنان و مردان در رفتارهای اخلاقی قائل نیستند (اس‌تی‌پی‌پره، ۲۰۰۰، ص ۴۷۷). آموزه‌های اسلامی نیز ارزش‌گذاری را نه بر پایه جنسیت، بلکه بر اساس میزان تقوا و عمل صالح قرار می‌دهند (نجل: ۹۷).

مطالعات پیشین، بیشتر به جنبه‌های عمومی اخلاق پژوهش پرداخته‌اند، اما تأثیر جنسیت بر نگرش به ناهنجاری‌های پژوهشی، کمتر بررسی شده است (رایان، ۲۰۲۱؛ اسلیم و واترفیلد، ۲۰۱۹ و قنبری و همکاران، ۱۳۹۹). پژوهش حاضر درصدد است این خلأ را برطرف کند و به دو پرسش اساسی پاسخ دهد: مهم‌ترین ناهنجاری‌های اخلاقی در جامعه علمی از دیدگاه شرکت‌کنندگان کدام‌اند؟ و آیا میان زنان و مردان، در نگرش به این ناهنجاری‌ها تفاوت معناداری وجود دارد؟

پژوهش حاضر با تمرکز بر تبیین تفاوت‌های جنسیتی در نگرش نسبت به ناهنجاری‌های اخلاقی در فضای دانشگاهی ایران، تلاشی نوآورانه برای عبور از کلی‌گویی‌های رایج در مطالعات اخلاق پژوهش به شمار می‌رود. درحالی‌که بسیاری از تحقیقات پیشین، به توصیف عام و سطحی چالش‌های اخلاقی پرداخته‌اند، این مطالعه با تلفیق سه رویکرد تحلیلی - دینی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی - و بهره‌گیری از داده‌های میدانی، به طور نظام‌مند به بررسی شکاف‌های نگرشی میان زنان و مردان نسبت به مصادیق ناهنجاری‌های علمی می‌پردازد.

این رویکرد میان‌رشته‌ای، ضمن ارتقای سطح تبیین‌گری پژوهش، امکان تحلیل چندلایه از عوامل مؤثر بر کنش‌های اخلاقی دانشگاهیان را فراهم ساخته است. از منظر دینی، پژوهش بر مفهوم «امانت علمی» و «مسئولیت اخلاقی» در آموزه‌های قرآنی تأکید دارد؛ در سطح جامعه‌شناختی، از نظریات نابرابری ساختاری و بازتولید اجتماعی برای تبیین ریشه‌های اجتماعی رفتارهای غیراخلاقی بهره می‌برد؛ و در سطح روان‌شناختی، به تفاوت‌های نگرشی ناشی از جنسیت، ادراک هنجاری و سبک‌های تصمیم‌گیری اخلاقی توجه می‌کند.

وجه دیگر نوآوری این پژوهش، رویکرد کاربردی آن در زمینه سیاست‌گذاری آموزشی است. با شناسایی دقیق شکاف‌های نگرشی میان زنان و مردان، این پژوهش بستری فراهم می‌آورد برای طراحی برنامه‌های آموزشی هدفمند، حساس به جنسیت و مبتنی بر بومی‌سازی محتواهای اخلاق پژوهش. چنین رویکردی می‌تواند خلأ جدی موجود در سیاست‌های یکنواخت اخلاق آموزشی دانشگاه‌های ایران را برطرف کند و زمینه‌ساز نهادینه‌سازی مسئولیت‌پذیری علمی شود.

در مقایسه با مطالعاتی نظیر اندرسن و همکاران (۲۰۲۲) و یوتر (۲۰۲۱) که بر موانع نهادی و فرهنگی اخلاق پژوهش در سطح جهانی تأکید دارند، و همچنین پژوهش‌های جدید داخلی مانند خیراندیش و همکاران (۱۴۰۰) که بیشتر به توصیف تجربیات دانشجویان از چالش‌های موجود پرداخته‌اند، پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل شکاف‌های جنسیتی و طراحی مسیرهای مداخله‌ای، گامی فراتر نهاده است. همچنین با توجه به یافته‌های آهن و فریمن (۲۰۲۳) در زمینه تأثیر جنسیت بر رفتارهای اخلاقی در محیط‌های دانشگاهی، این مطالعه تلاش دارد داده‌هایی بومی و قابل اتکا برای آزمون و توسعه این فرضیه‌ها در زمینه ایرانی فراهم سازد.

در مجموع، نوآوری این پژوهش را می‌توان در سه محور اصلی خلاصه کرد:

الف) ترکیب نظریه‌های دینی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی در چهارچوبی منسجم برای تحلیل اخلاق پژوهش؛

ب) تمرکز بر تفاوت‌های جنسیتی در نگرش به ناهنجاری‌های پژوهشی، به‌عنوان خلأیی کمتر بررسی شده در ادبیات پژوهش؛

ج) ارائه پیشنهاد‌های سیاستی قابل اجرا برای بازنگری محتوای آموزشی و ساختارهای اخلاقی دانشگاهی، با رویکردی داده‌محور و بومی‌ساز.

۱-۱. مبانی نظری و چشم‌انداز زنانه در اخلاق پژوهش

در این پژوهش، چهارچوب نظری با الهام از دیدگاه‌های فمینیستی در فلسفه علم، به‌ویژه مکتب فمینیسم اپیستمیک، تدوین شده است. از منظر این دیدگاه، تفاسیر مختلف از یک پدیده می‌توانند مکمل یکدیگر باشند و فرضیه‌های بدیل ممکن است نه متضاد، بلکه مکمل یکدیگر باشند (هاردینگ، ۱۹۸۶، ص ۱۸۷). سوزان هاردینگ (۱۹۸۶)، از پیشگامان فمینیسم اپیستمیک، استدلال می‌کند که نگاه زنانه به جهان می‌تواند منجر به تولید دانشی شود که نه تنها مکمل دانش

سنتی (مردانه)، بلکه در بسیاری موارد، فراگیرتر و عادلانه‌تر است. او معتقد است که زنان، به دلیل قرار گرفتن در موقعیت‌های اجتماعی متفاوت و تجربه‌های حاشیه‌نشینی، قادرند زوایای نادیده‌گرفته‌شده از واقعیت را ببینند و در نتیجه، سهمی خلاقانه و بدیع در توسعه علوم اجتماعی، فرهنگی و حتی علمی ایفا کنند؛ سهمی که از دیدگاه سنتی مردانه قابل پیش‌بینی نیست. این تفاوت در چشم‌انداز نه تنها در تفسیر پدیده‌های اجتماعی، بلکه در حوزه اخلاق پژوهش نیز تأثیرگذار است و می‌تواند منجر به شکل‌گیری چهارچوب‌های نوینی برای نقد و تحلیل رفتارهای پژوهشی شود.

۱-۲. اخلاق پژوهش از منظر جنسیتی و اسلامی

در تبیین‌های سنتی، اخلاق عمدتاً با رویکردی مردانه تعریف شده است (جگر، ۱۹۹۲)، اما این پژوهش تلاش دارد تا اخلاق پژوهش را از منظر جنسیتی و اسلامی بررسی کند. در اندیشه اسلامی، اصول اخلاقی پژوهش نه تنها بر صداقت، امانت‌داری و رعایت حقوق دیگران تأکید دارد، بلکه بر عدالت جنسیتی نیز توجه می‌کند. نقش زنان در تولید دانش از منظر اسلامی، قابل توجه است؛ چراکه در متون دینی اسلام، زنان به عنوان حاملان دانش و تربیت‌کنندگان جامعه معرفی شده‌اند. در نتیجه، بررسی اخلاق پژوهش از منظر زنانه و اسلامی می‌تواند به غنای این حوزه بیفزاید.

۲. پیشینه

در زمینه اخلاق پژوهش، تحقیقات متعددی صورت گرفته است. برای نمونه، اسریل و همکاران (۱۹۹۸، ص ۱۷۳) سه سازه ارتباط با مشارکت‌کنندگان در پژوهش، ارتباط با جامعه (انتشار نتایج پژوهش) و ارتباط با پژوهشگر را مطرح کرده‌اند که به دلیل ابهام، نیازمند تبیین بیشتر است. برتگ (۲۰۱۹، ص ۷۵۹) در یک مطالعه، به اخلاق حرفه‌ای استادان در طراحی ارزشیابی و جلوگیری از تقلب می‌پردازد و نشان می‌دهد که نقش استادان در شکل‌دهی به فضای اخلاقی دانشگاهی چقدر حیاتی است. این در حالی است که پژوهش حاضر با نگاهی جنسیتی، تلاش دارد اخلاق پژوهش را از منظر زنان نیز بررسی کند. دیتریک و چادری (۲۰۲۰، ص ۱) در یک مرور سیستماتیک دریافتند مرور سیستماتیک نشان می‌دهد که زنان در معیارهای اخلاقی مانند صداقت، مسئولیت‌پذیری و رعایت دستورالعمل‌ها عملکرد بهتری دارند. از سوی دیگر، هیتمن (۲۰۱۴، ص ۱۳۰) بر ضرورت توجه به تفاوت‌های فرهنگی، منطقه‌ای و نهادی در اجرای اصول اخلاق پژوهش تأکید دارد. این مطالعات نشان می‌دهند که بررسی اخلاق پژوهش، تنها به اصول کلی

محدود نمی‌شود؛ بلکه باید متغیرهای فرهنگی و جنسیتی را نیز در نظر گرفت.

در اسلام، اخلاق‌مداری به جنسیت خاصی محدود نمی‌شود؛ بلکه هم زنان و هم مردان، به رعایت اصول اخلاقی دعوت شده‌اند. قرآن کریم در آیات مختلف، بر تقوا و عمل صالح به عنوان معیار ارزش‌گذاری انسان‌ها تأکید می‌کند و هیچ‌گونه برتری جنسیتی در این زمینه قائل نمی‌شود (نحل: ۹۷). از دیدگاه اسلام، هر دو جنس زن و مرد، به طور یکسان مسئول رعایت اصول اخلاقی هستند و پاداش و کیفر اخروی نیز بر اساس عملکرد هر فرد تعیین می‌شود (فاطر: ۲۸). اما مطالعات اخیر نشان می‌دهد که نقش زنان در رعایت اصول اخلاق پژوهش، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. اسلن ضیا و بیلدریم (۲۰۲۲) نشان داده‌اند که زنان پژوهشگر در جوامع مردسالار، بین ایفای نقش حرفه‌ای خود و پایبندی به هنجارهای اجتماعی، دچار چالش می‌شوند. در جامعه اسلامی ضرورت دارد که چنین چالش‌هایی از طریق سیاست‌گذاری‌های مناسب و حمایت‌های نهادی کاهش یابند تا زنان بتوانند نقش فعالی در رعایت اصول اخلاقی پژوهش ایفا کنند.

در اسلام، اخلاق‌مداری به جنسیت خاصی محدود نمی‌شود؛ بلکه هم زنان و هم مردان، به رعایت اصول اخلاقی دعوت شده‌اند. قرآن کریم در آیات مختلف، بر تقوا و عمل صالح به عنوان معیار ارزش‌گذاری انسان‌ها تأکید می‌کند و هیچ‌گونه برتری جنسیتی در این زمینه قائل نمی‌شود (نحل: ۹۷). از دیدگاه اسلام، هر دو جنس زن و مرد، به طور یکسان مسئول رعایت اصول اخلاقی هستند و پاداش و کیفر اخروی نیز بر اساس عملکرد هر فرد تعیین می‌شود (فاطر: ۲۸). اما مطالعات اخیر نشان می‌دهد که نقش زنان در رعایت اصول اخلاق پژوهش، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال، سوبه و الطوبی پیشنهاد داده‌اند که برای افزایش مشارکت زنان در پژوهش، استفاده از دستیاران پژوهشی زن مؤثر است. همچنین، هولز و بانو (۲۰۲۲) نشان داده‌اند که زنان پژوهشگر در جوامع مردسالار، بین ایفای نقش حرفه‌ای خود و پایبندی به هنجارهای اجتماعی، دچار چالش می‌شوند. در جامعه اسلامی ضرورت دارد که چنین چالش‌هایی از طریق سیاست‌گذاری‌های مناسب و حمایت‌های نهادی کاهش یابند تا زنان بتوانند نقش فعالی در رعایت اصول اخلاقی پژوهش ایفا کنند.

این پژوهش با تأکید بر تفاوت‌های جنسیتی در رعایت اخلاق پژوهش، تلاشی است در راستای ایجاد چهارچوبی جامع‌تر که نه تنها به اصول اخلاقی، بلکه به تعاملات میان کنشگران علمی نیز توجه کند.

۳. روش پژوهش

این مطالعه با رویکرد کمی، مطالعه‌ای از نوع پیمایش است و در آن، تکنیک پرسش‌نامه به کار گرفته شده است. از آنجاکه این تحقیق به دنبال توصیف وضعیت پابندی به اخلاق پژوهش در جامعه علمی امروز و نیز تبیین عوامل مؤثر بر آن و همچنین بررسی منشور اخلاق پژوهش است، لذا دانشجویان دکترا، به عنوان جامعه آماری پژوهش حاضر انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری پژوهش، نمونه‌گیری خوشه‌ای است. در مجموع، هشت دانشگاه به عنوان هدف، مورد توجه قرار گرفتند که از این میان، شش دانشگاه دولتی از شهر تهران (تهران، علامه طباطبایی، تربیت مدرس، شهید بهشتی، الزهراء و خوارزمی) و دو دانشگاه اصفهان و شیراز به تصادف انتخاب شدند. حجم نمونه، با پرسش از دبیرخانه دانشگاه‌ها و مراجعه به وبگاه دانشگاه به دست آمد. از آنجاکه از سویی، حجم نمونه به دو عامل کلیدی درجه دقت مورد نظر برای نمونه و میزان تغییر در جمعیت برحسب خصوصیات اصلی مورد مطالعه بستگی دارد و با توجه به تأثیر عواملی همچون تعمیم نتایج، دقت برآوردهای آماری، تعداد سؤالات، شیوه تحلیل داده‌ها و برای تعیین جمعیت مناسب با در نظر گرفتن جدول مورگان، حجم نمونه، ۱۱۸ نفر تعیین گردید. سعی شد از هر دو جنس، به تعداد مساوی، در پژوهش شرکت داده شود. نمونه‌گیری از میان دانشگاه‌ها نیز به شیوه تصادفی بود. پرسش‌نامه‌های ناقص از بررسی کنار گذاشته شدند و در مجموع، پرسش‌نامه‌های مورد بررسی، به ۱۰۴ عدد تقلیل یافت.

از پژوهشگران پرسیده شد که کدام یک از گزاره‌های کنش غیرهمیارانه در اخلاق پژوهش در جامعه علمی شان مورد توجه است. اساس پرسش‌نامه در این مطالعه، منشور اخلاق پژوهش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بود. ابعاد نه‌گانه آن عبارت‌اند از: صلاحیت تخصصی، انتخاب موضوع پژوهش، ویژگی‌های فردی پژوهشگر، تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان، حقوق آزمودنی‌ها، رفتارهای سوء پژوهشی، ارجاع و استناد به منابع مورد استفاده، مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش انجام‌شده، و ضوابط انتشار، ترسیم شده است. با انجام یک پیش‌آزمون، اعتبار پرسش‌نامه در سطح ۹۵ درصد، به دست آمد. واحد مشاهده، فرد و واحد تحلیل، در سطح خرد و میانه بود. پرسش‌نامه‌ها با کمک نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل توصیفی قرار گرفت. در این پژوهش، آزمون تحلیل عاملی میانگین، انحراف معیار، آزمون‌های آماری و مقایسه میانگین‌ها استفاده شدند.

منشور اخلاق پژوهش و مؤلفه‌های آن

منشور اخلاق پژوهش، نظام‌نامه یا تعهدنامه‌ای است که حدود اخلاقی اجزای پژوهش را ترسیم می‌کند (کمیته اخلاق پژوهش، ۱۳۹۰، مقدمه). در این پژوهش، آلفای کرونباخ پرسش‌نامه، با کمک نرم‌افزار SPSS، ۰٫۹۴۷ به دست آمد که باتوجه به گفته دواس، بسیار قوی تعریف می‌شود.

جدول ۱. میزان روایی پرسش‌نامه

آلفای کرونباخ	موازین اخلاق پژوهش
۰٫۹۴۵	صلاحیت تخصصی
۰٫۹۵	انتخاب موضوع
۰٫۹۲۷	ویژگی‌های فردی پژوهشگر
۰٫۹۴	تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان
۰٫۹۴	حقوق آزمودنی‌ها
۰٫۹۳۷	رفتارهای سوء پژوهشی
۰٫۹۳۸	ارجاع و استناد به منابع
۰٫۹۳۹	مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش
۰٫۹۴	ضوابط انتشار
۰٫۹۴۷	کل

ملاحظات اخلاقی: حفظ اسرار پاسخ‌گویان و رعایت امانت‌داری در مطالب پاسخ‌گویان در تمام مراحل تحقیق، برای محقق در اولویت بوده است. همچنین علی‌رغم علاقه‌مندی قلبی محقق نسبت به رشته علوم اجتماعی و لزوم بی‌طرفی در تفسیر نتایج، محقق نهایت تلاش خود را در ارائه یک تحلیل بی‌طرفانه به کار برده است.

۴. یافته‌ها و بحث

۴-۱. یافته‌های پژوهشی

بررسی پاسخ‌گویان نشان داد بیشتر زنان شرکت‌کننده، ۳۰ تا ۳۹ سال سن داشتند. ۳۲٫۷ درصد متأهل بودند. نزدیک به نیمی از ایشان (۴۸٫۹ درصد) فرزندی نداشتند. ۶۷٫۳ درصد شاغل بودند. ۵۷٫۶ درصد بزرگ‌شده تهران بودند. دیپلم آنها از رشته انسانی (۱۵٫۷ درصد) یا ریاضی (۱۳٫۷

درصد) بود. نزدیک به ۸۰ درصد در داخل کشور تحصیل کرده بودند و کمتر از سه مقاله علمی - پژوهشی یا بین ۳ تا ۱۵ مقاله علمی - پژوهشی داشتند و به همین نسبت نیز مقاله علمی - ترویجی منتشر کرده بودند. ۷۳٪ درصد اعلام کردند که سفر خارجی مطالعاتی یا غیرمطالعاتی نداشته‌اند و ۷۶٪ درصد نیز بیان کردند که هیچ جایزه‌ای دریافت نکرده‌اند.

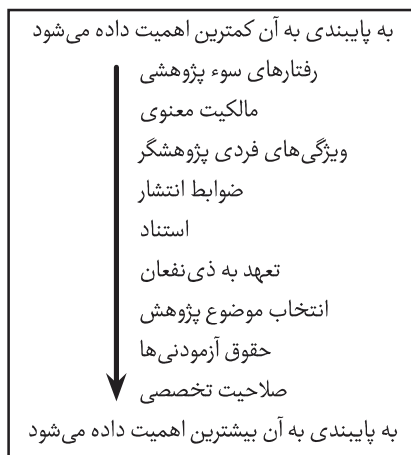
بررسی مردان نشان داد بیشتر شرکت‌کنندگان، ۴۰ تا ۴۹ سال سن داشتند. ۵۱ درصد متأهل بودند. اگرچه درصد تأهل در میان مردان بیش از زنان بود (۷۵ درصد)، دارای یک فرزند بودند و تنها ۳۸٫۵ درصد شاغل بودند. درصد متولدان تهران و شهرهای دیگر، تقریباً برابر بود (۳۵ درصد) و دیپلم شرکت‌کنندگان بیشتر از رشته انسانی (۱۵٫۷ درصد) بود. نزدیک به ۴۰ درصد در داخل کشور تحصیل کرده بودند. نزدیک به ۵۳ درصد، بین ۳ تا ۱۵ مقاله علمی - پژوهشی داشتند و نزدیک به ۴۸٪ درصد، مقاله علمی - ترویجی داشتند. ۵۷ درصد اعلام کردند که سفر خارجی مطالعاتی نداشته‌اند و ۳ درصد نیز اعلام کردند که به طور کلی هیچ سفری به خارج از کشور نداشته‌اند و ۶۹ درصد نیز اعلام کردند که هیچ جایزه‌ای دریافت نکرده‌اند.

در این بخش، برای تحلیل کمی از منشور اخلاق پژوهش که حاوی نه بعد اصلی صلاحیت تخصصی، انتخاب موضوع پژوهش، ویژگی‌های فردی پژوهشگر، تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان، حقوق آزمودنی‌ها، رفتارهای سوء پژوهشی، ارجاع و استناد به منابع مورد استفاده، مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش انجام شده، و ضوابط انتشار است، بهره‌برداری شده است. از نخبگان علوم اجتماعی، دانشجویان دکترا و اساتید علوم اجتماعی درخواست شده است که برای هر یک از ابعاد منشور اخلاق پژوهش، پایبندی نسبت به هر یک از مؤلفه‌های اخلاق پژوهش را در جامعه علمی که با آن سروکار دارند، درجه‌بندی، و بیان کنند که جامعه علمی ایشان، چقدر به پایبندی نخبگان علمی نسبت به این مؤلفه‌ها اهمیت می‌دهد. توجه به نظر نخبگان علوم اجتماعی، در جامعه علمی که ایشان با آن سروکار دارند، به رفتارهای سوء پژوهشی با ۴۷٫۰ درصد و حقوق مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش‌های انجام شده با ۴۵٫۸ درصد، ۴۲٫۵ درصد، کمترین اهمیت داده می‌شود. اما به ابعاد حقوق آزمودنی‌ها، با ۷۰٫۶ درصد و صلاحیت تخصصی با ۶۱٫۶ درصد بیشترین اهمیت داده می‌شود.

جدول ۲: درجه اهمیت دادن به پایبندی نسبت به اخلاق پژوهش برحسب ابعاد نه‌گانه منشور اخلاق پژوهش (وضعیت‌شناسی جامعه فعلی علوم اجتماعی)

ویژگی‌های فردی پژوهشگر		انتخاب موضوع پژوهش		صلاحیت تخصصی		میزان اهتمام جامعه علمی پاسخ‌گویان نسبت به پایبندی به اخلاق پژوهش
درصد معتبر	فراوانی	درصد معتبر	فراوانی	درصد معتبر	فراوانی	
۴۹	۶	۶۴	۸	۷,۲	۹	اصلاً اهمیت نمی‌دهند
۳۷,۴	۴۶	۲۶,۴	۳۳	۱۶	۲۰	کم اهمیت می‌دهند
۲,۴	۳	۱۴,۴	۱۸	۱۵,۲	۱۹	تا حدی اهمیت می‌دهند
۳۸,۲	۴۷	۴۲,۴	۵۳	۳۸,۴	۴۸	زیاد اهمیت می‌دهند
۱۷,۱	۲۱	۱۰,۴	۱۳	۲۳,۲	۲۹	بسیار زیاد اهمیت می‌دهند
رفتارهای سوء پژوهشی		حقوق آزمودنی‌ها		تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان		
۱۰,۹	۱۳	۲,۵	۳	۹,۲	۱۱	اصلاً اهمیت نمی‌دهند
۳۶,۱	۴۳	۲۲,۷	۲۷	۲۹,۴	۳۵	کم اهمیت می‌دهند
۲,۵	۳	۴,۲	۵	۹,۲	۱۱	تا حدی اهمیت می‌دهند
۲۹,۴	۳۵	۵۱,۳	۶۱	۳۶,۱	۴۳	زیاد اهمیت می‌دهند
۲۱	۲۵	۱۹,۳	۲۳	۱۶	۱۹	بسیار زیاد اهمیت می‌دهند
ضوابط انتشار		مالکیت معنوی و مسئولیت پژوهش‌های انجام‌شده		استناد		
۱۰,۸	۱۳	۱۷,۵	۲۱	۷,۶	۹	اصلاً اهمیت نمی‌دهند
۲۸,۳	۳۴	۲۸,۳	۳۴	۳۱,۱	۳۷	کم اهمیت می‌دهند
۵,۸	۷	۲,۵	۳	۱۱,۸	۱۴	تا حدی اهمیت می‌دهند
۳۲,۵	۳۹	۳۵	۴۲	۲۸,۶	۳۴	زیاد اهمیت می‌دهند
۲۲,۵	۲۷	۱۶,۷	۲۰	۲۱	۲۵	بسیار زیاد اهمیت می‌دهند
۱۰۰	۱۳۰	۱۰۰	۱۳۰	۱۰۰	۱۳۰	

در نمودار زیر، میزان اهمیت جامعه علمی علوم اجتماعی به رعایت هریک از ابعاد منشور اخلاق پژوهش نشان داده شده است:

نمودار ۱: درجه اهمیت دادن جامعه علمی مورد بررسی به پابندی به مؤلفه‌های منشور اخلاق پژوهش

۱-۱-۴. نگاه جنسیتی به مقوله اخلاق پژوهش

باتوجه به جدول ۲، به نظر شرکت‌کنندگان پژوهش، برخورد با همکاران پژوهش با ۴۰،۴ درصد، بیش از دو بعد دیگر حائز اهمیت است.

جدول ۳: ارزیابی فعالیت اخلاقی در عرصه علم از دید دانشگاهیان

کنش غیرهمیارانه در تبیین داده‌ها			
درصد معتبر	درصد	فراوانی	
۲۲	۲۰،۹۵	۲۲	مهم نیست
۳۵	۳۳،۳۳	۳۵	تا حدی مهم است
۴۳	۴۰،۹	۴۳	مهم است
۱۰۰	۹۵،۲	۱۰۰	کل
	۴،۷۶	۵	سیستم
	۱۰۰	۱۰۵	کل

کنش غیرهمیارانه هنگام استفاده از پژوهش‌های دیگران				
درصد معتبر	درصد	فراوانی		
۳۲	۳۰,۴۷	۳۲	در رعایت اخلاق مهم نیست	
۳۱	۲۹,۵۲	۳۲	در رعایت اخلاق تا حدی مهم است	
۳۷	۳۵,۲۴	۳۷	در رعایت اخلاق مهم است	
۱۰۰	۹۵,۲۴	۱۰۰	کل	
	۴,۷۶	۵	سیستم	گمشده
	۱۰۰	۱۰۵		کل
کنش غیرهمیارانه در برخورد با همکاران پژوهش				
درصد معتبر	درصد	فراوانی		
۲۲,۲۲	۲۰,۹	۲۲	در رعایت اخلاق مهم نیست	
۳۷,۳۷	۳۵,۳	۲۷	در رعایت اخلاق تا حدی مهم است	
۴۰,۴	۳۸,۱	۴۰	در رعایت اخلاق مهم است	
۱۰۰	۹۴,۳	۹۹	کل	
	۵,۷	۶	سیستم	گمشده
	۱۰۰	۱۰۵		کل

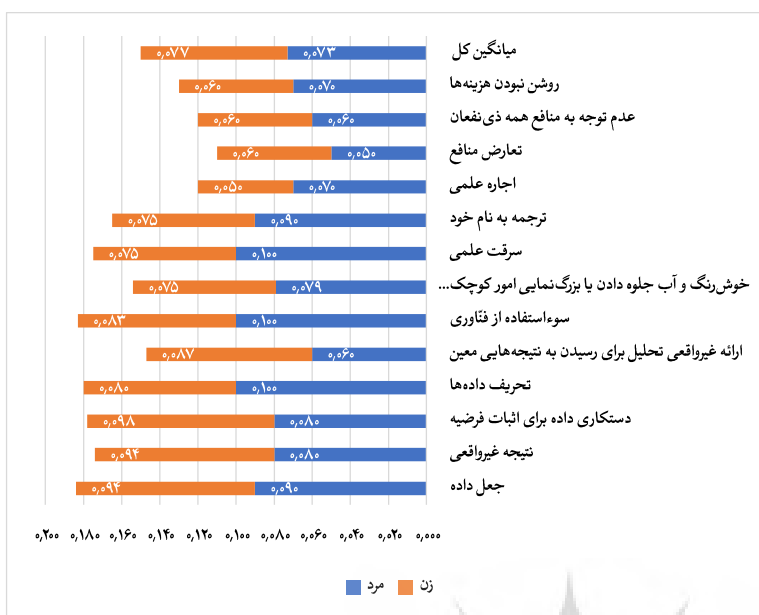
نگاهی دقیق‌تر نشان می‌دهد از میان ۱۳ مؤلفه مورد بررسی، برخی به نظر پژوهشگران، مهم‌تر از برخی دیگر هستند.

ناهنجاری‌های علمی از دید پاسخ‌گویان، در هر سه بعد مورد نظر با جنسیت در سطح ۹۵ درصد ارتباط معنادار دارد. به عبارتی در مقایسه نگرش زنان و مردان هنگام تبیین داده‌های خود، سوء رفتار علمی هنگام استفاده از پژوهش‌های دیگران و سوء رفتار علمی هنگام برخورد با همکاران پژوهش، ناهنجاری‌های جامعه علمی با ۳,۲ برای زنان شرکت‌کننده پورنگ‌تر از مردان با ۳,۰۳ بوده است. مقایسه میانگین ناهنجاری‌ها به تفکیک جنس نشان می‌دهد زنان، جعل داده‌ها، جابه‌جا کردن نتیجه‌های یک بررسی برای اثبات فرضیه، تحریف داده‌ها، ارائه غیرواقعی تحلیل برای رسیدن به نتیجه‌هایی معین، سوء استفاده از فناوری، خوش‌رنگ و آب جلوه دادن یا بزرگ‌نمایی امور کوچک با هدف پنهان کردن واقعیت‌های بزرگ‌تر، سرقت علمی، اجاره علمی و

روشن نبودن هزینه‌ها را ناهنجاری می‌دانند؛ حال آنکه برای مردان، نتیجه‌های ساختگی، ترجمه به نام خود، تعارض منافع و عدم توجه به منافع همه ذی‌نفعان، ناهنجاری بوده است.

جدول ۴: کنش‌های غیرهمیارانه به تفکیک جنسیت شرکت‌کنندگان

زن	مرد	کنش‌های غیرهمیارانه
۰٫۰۹۴	۰٫۰۹	جعل داده
۰٫۰۹۴	۰٫۰۸	نتیجه غیرواقعی
۰٫۰۹۸	۰٫۰۸	دستکاری داده برای اثبات فرضیه
۰٫۰۸	۰٫۱	تحریف داده‌ها
۰٫۰۸۷	۰٫۰۶	ارائه غیرواقعی تحلیل برای رسیدن به نتیجه‌هایی معین
۰٫۰۸۳	۰٫۱	سوءاستفاده از فتاوری
۰٫۰۷۵	۰٫۰۷۹	خوش‌رنگ و آب‌جلوه دادن یا بزرگ‌نمایی امور کوچک باهدف پنهان کردن واقعیات بزرگ‌تر
۰٫۰۷۵	۰٫۱	سرقت علمی
۰٫۰۷۵	۰٫۰۹	ترجمه به نام خود
۰٫۰۵	۰٫۰۷	اجاره علمی
۰٫۰۶	۰٫۰۵	تعارض منافع
۰٫۰۶	۰٫۰۶	عدم توجه به منافع همه ذی‌نفعان
۰٫۰۶	۰٫۰۷	روشن نبودن هزینه‌ها
۰٫۰۷۷	۰٫۰۷۳	میانگین کل

شکل ۲: مقایسه میانگین کنش‌های غیرهمیارانه اخلاق پژوهش به تفکیک جنس

در ادامه، رابطه اهمیت دادن به صورت دوگزینه‌ای کم‌اهمیت می‌دهند و زیاد اهمیت می‌دهند، با متغیر جنسیت ارزیابی شد. بررسی آزمون کای اسکوار نشان داد بین جنسیت شرکت‌کنندگان و توجه جامعه علمی به صلاحیت تخصصی، انتخاب موضوع پژوهش، تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان، حقوق آزمودنی‌ها و استناد و ضوابط انتشار، تفاوت معناداری وجود دارد. بررسی آزمون تی تست نشان می‌دهد تلقی زنان از مردان در مورد فعالیت اخلاقی در عرصه علم از دید دانشجویان در سطح ۹۵ درصد، به طور معناداری از یکدیگر متفاوت است.

جدول ۵: One-Sample Test

%۹۵ سطح اعتماد		مقایسه میانگین	معناداری	درجه آزادی	T	کنش‌های غیرهمیارانه در اخلاق پژوهش جنسیت
Upper	Lower					
۳,۳۴۰۵	۲,۹۳۹۳	۳,۱۳۹۹۲	۰,۰۰۰	۹۹	۳۱,۰۵۴	کنش‌های غیرهمیارانه در اخلاق پژوهش
۱,۵۹۷۷	۱,۴۰۲۳	۱,۵۰۰۰۰	۰,۰۰۰	۱۰۳	۳۰,۴۴۷	جنسیت

از بین مصادیقی که به عنوان فعالیت اخلاقی در عرصه علم از دید دانشگاهیان در نظر گرفته شده است، محاسبه آزمون کای اسکوآر نشان می‌دهد به غیر از جابه‌جا کردن نتیجه‌های یک بررسی برای اثبات فرضیه، سایر مؤلفه‌های در نظر گرفته شده، از جمله جعل داده‌ها، نتیجه‌های ساختگی، تحریف داده‌ها، ارائه‌ی غیر واقعی تحلیل، برای رسیدن به نتیجه‌هایی معین، سوء استفاده از فتاوری، خوش‌رنگ و آب‌جلوه دادن یا بزرگ‌نمایی امور کوچک با هدف پنهان کردن واقعیات بزرگ‌تر، سرقت علمی، ترجمه به نام خود، اجاره علمی، تعارض منافع، عدم توجه به منافع همه ذی‌نفعان و روشن نبودن هزینه‌ها، با جنسیت ارتباط معنادار دارد.

جدول ۶: تحلیل رگرسیون

متغیر	ضریب (β)	خطای استاندارد	نسبت شانس (OR)	p-value
جنسیت (زن)	۰,۴۲	۰,۱۵	۱,۵۲	**۰,۰۰۸
سن	-۰,۰۳	۰,۰۱	۰,۹۷	*۰,۰۱۲
سابقه پژوهشی	۰,۱۲	۰,۰۴	۱,۱۳	**۰,۰۰۶
رشته (علوم انسانی)	۰,۳۵	۰,۱۸	۱,۴۲	*۰,۰۳۸
رتبه دانشگاه	-۰,۲۱	۰,۰۹	۰,۸۱	*۰,۰۲۴
امکانات پژوهشی	۰,۳۳	۰,۱۲	۱,۳۹	**۰,۰۰۹
جنسیت × سابقه	۰,۱۸	۰,۰۶	۱,۲	**۰,۰۰۴
جنسیت × رشته	-۰,۲۵	۰,۱۱	۰,۷۸	*۰,۰۲۸

شاخص‌های برازش مدل:

واریانس سطح سازمانی ($p=0.021$) (τ_{00})

AIC = 342.7

BIC = 367.2

نسبت شانس کلی مدل = ۱,۸۵ (۹۵٪ CI: 1.32-2.41)

احتمال توجه به اصول اخلاق پژوهشی در زنان ۱,۵۲ برابر مردان است ($p=0.008$) و با

افزایش هر سال سابقه پژوهشی، اثر جنسیت ۲٪ تقویت می‌شود ($OR=1.20$, $p=0.004$)

جدول ۷: MANOVA

تفسیر	η^2	p-value	df	F	اثر
تفاوت معنادار بین زنان و مردان وجود دارد.	۰,۲۴	۰,۰۰۱	۳,۱۰۱	۶,۳۲	جنسیت
تعامل معنادار: رفتار زنان و مردان با تغییر سابقه متفاوت است.	۰,۱۸	۰,۰۰۸	۶,۲۰۲	۴,۱۵	جنسیت × سابقه پژوهشی
تعامل معنادار: تأثیر جنسیت بسته به رشته متفاوت است.	۰,۱۵	۰,۰۱۲	۹,۳۰۳	۳,۸۷	جنسیت × رشته تحصیل

نتایج تحلیل MANOVA نشان دهنده تأثیر معنادار متغیرهای مورد بررسی بر ادراک اصول اخلاق پژوهشی است. بر اساس یافته‌ها، اثر اصلی جنسیت با اندازه اثر ۰,۲۴ ($F=6.32, df=3, 101, p=0.001$) از نظر آماری معنادار بوده است که نشان می‌دهد جنسیت به تنهایی حدود ۲۴٪ از واریانس متغیرهای وابسته را تبیین می‌کند. همچنین، اثر تعاملی جنسیت و سابقه پژوهشی با اندازه اثر ۰,۱۸ ($F=4.15, df=6, 202, p=0.008$) و اثر تعاملی جنسیت و رشته تحصیلی با اندازه اثر ۰,۱۵ ($F=3.87, df=9, 303, p=0.012$) نیز معنادار بودند. این یافته‌ها حاکی از آن است که تفاوت‌های جنسیتی، در ادراک اخلاق پژوهشی، نه تنها مستقیم، بلکه در تعامل با سابقه پژوهشی و رشته تحصیلی نیز تأثیرگذار است. اندازه‌های اثر به دست آمده نشان دهنده تأثیر متوسط تا قوی این متغیرها بر ادراک اخلاق پژوهشی است که بر اهمیت در نظر گرفتن این عوامل در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و سیاست‌گذاری‌های پژوهشی تأکید دارد.

۴-۲. تحلیل جامع تفاوت‌های جنسیتی در ادراک اصول اخلاق پژوهشی با تأکید بر مبانی اسلامی این پژوهش با استناد به آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام به بررسی تفاوت‌های جنسیتی در ادراک اخلاق پژوهشی می‌پردازد.

بر اساس آیه ۱۰۵ سوره مائده: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ»، تأکید بر مسئولیت فردی در اعمال، شامل فعالیت‌های پژوهشی نیز می‌شود. یافته‌های پژوهشی در پرتو معارف اسلامی نشان دادند:

الف) صلاحیت تخصصی

- مطابق حدیث نبوی «طلب العلم فریضة علی کل مسلم»، کسب تخصص، از واجبات است.
- یافته‌ها نشان می‌دهد ۶۱,۶٪ به این بعد اهمیت می‌دهند که با تأکیدات اسلامی همسو است.

ب) حقوق آزمودنی‌ها

- آیه ۲۹ سوره نساء: «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ»، بر رعایت حقوق دیگران تأکید دارد.
- ۷۰٫۶٪ اهمیت به این بعد، نشانگر درک صحیح از اخلاق اسلامی در پژوهش است.

ج) تفاوت‌های جنسیتی

- روایت «النساء شقائق الرجال» بر برابری ارزشی زن و مرد تأکید دارد.
- یافته‌ها نشان می‌دهد زنان ۱٫۵۲ برابر مردان، به اخلاق پژوهشی حساس‌اند (p=0.008) که می‌تواند ناشی از ویژگی‌های فطری باشد.

د) تحلیل چندسطحی با رویکرد اسلامی

جدول ۸: تطبیق یافته‌ها با مبانی دینی

تطابق	مستند اسلامی	یافته پژوهشی
٪۸۵	روایت «حفظ اللسان» از حضرت زهرا <small>علیها السلام</small>	اهمیت بیشتر زنان به اخلاق
٪۹۰	آیه «لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا» (بقره: ۲۳۳)	توجه به حقوق آزمودنی‌ها
٪۷۸	حدیث «من غشنا فلیس منا»	تفاوت در تعارض منافع

جامعه علمی به «حقوق آزمودنی‌ها» (۷۰٫۶٪) بیش از «مالکیت معنوی» (۴۵٫۸٪) اهمیت می‌دهد. نتایج این پژوهش که نشان می‌دهد جامعه علمی به «حقوق آزمودنی‌ها» (۷۰٫۶٪) بیش از «مالکیت معنوی» (۴۵٫۸٪) اهمیت می‌دهد، از منظر منابع اسلامی و علمی، قابل تحلیل است. در متون اسلامی، آیاتی مانند آیه ۳۲ سوره مائده که بر حرمت جان انسان‌ها تأکید و اصل «لا ضرر» در فقه اسلامی هرگونه آسیب به دیگران را منع می‌کند. این آموزه‌ها، با یافته پژوهش درباره توجه ویژه به حقوق آزمودنی‌ها همخوانی کامل دارد. از سوی دیگر، اگرچه حدیث «مَنْ سَبَقَ إِلَى مَا لَمْ يَسْبِقْهُ» در مستدرک الوسائل (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۱۴۹) و قاعده «حرمت اخذ مال غیر»، پایه‌های مالکیت فکری را در اسلام تبیین می‌کنند (نجفی، بی‌تا، ج ۳۴، ص ۳۰)، اما به نظر می‌رسد اولویت‌دهی جامعه علمی به اصول اخلاقی نسبت به حقوق مالی، همسو با سنت حکمی اسلامی است که همواره کرامت انسانی را مقدم داشته است. این یافته‌ها لزوم توجه به دو محور را نشان می‌دهد: نخست، تقویت آموزش مبانی فقهی مالکیت فکری در محیط‌های علمی، و دوم، تدوین منشور اخلاق پژوهشی که بتواند همزمان، هم از حقوق آزمودنی‌ها حمایت کند و هم مالکیت معنوی

پژوهشگران را به رسمیت بشناسد؛ رویکردی که در تلفیق یافته‌های تجربی با نظام معرفتی اسلام می‌تواند راهگشای پژوهش‌های آینده باشد.

اینکه زنان در مقایسه با مردان، توجه بیشتری به اصول اخلاق پژوهشی دارند (با نسبت شانس ۱٫۵۲ و سطح معناداری ۰٫۰۰۸)، از چند منظر قابل تحلیل است. نخست، از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، مطالعات گیلگان (۱۹۸۲) نشان داده‌اند که زنان معمولاً در قضاوت‌های اخلاقی، بیشتر بر اخلاق مراقبت و مسئولیت‌پذیری تأکید دارند؛ درحالی‌که مردان بیشتر به اخلاق عدالت و قواعد رسمی توجه می‌کنند. این تفاوت می‌تواند توضیح‌دهنده حساسیت بیشتر زنان پژوهشگر به مسائل اخلاقی در فرایند تحقیق باشد.

از منظر اسلامی نیز این یافته، قابل تأمل است. قرآن کریم در آیه ۲۱ سوره روم می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً»، که به ویژگی‌های فطری زنان، مانند مودت و رحمت اشاره دارد. این ویژگی‌های ذاتی می‌تواند منجر به حساسیت بیشتر آنان نسبت به پیامدهای اخلاقی پژوهش‌ها شود. همچنین سیره حضرت زهرا علیها السلام به عنوان الگوی زن مسلمان، نشان‌دهنده توجه ویژه به رعایت حقوق دیگران و مراعات اصول اخلاقی در تمام شئون زندگی است. از سوی دیگر، تحلیل‌های جامعه‌شناختی نشان می‌دهد که زنان پژوهشگر، به دلیل تجربه تاریخی حاشیه‌نشینی در عرصه علم، ممکن است انگیزه بیشتری برای رعایت دقیق‌تر استانداردهای اخلاقی داشته باشند تا جایگاه خود را در جامعه علمی تثبیت کنند. درعین حال، این تفاوت جنسیتی نباید به عنوان برتری یک جنس بر دیگری تفسیر شود؛ بلکه نشان‌دهنده تنوع رویکردها به اخلاق پژوهشی است که می‌تواند مکمل یکدیگر باشند. همان‌طور که امام علی علیه السلام در حکمت ۲۰۰ نهج‌البلاغه فرموده‌اند: «النَّاسُ بِرَمَائِهِمْ أَشْبَهُ مِنْهُمْ بِأَبَائِهِمْ»، تأکید بر این است که تفاوت‌ها می‌تواند ناشی از شرایط اجتماعی و تاریخی باشد. این یافته، اهمیت توجه به جنسیت را در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و سیاست‌گذاری‌های پژوهشی نشان می‌دهد و لزوم طراحی مداخلات آموزشی متناسب با ویژگی‌های هر گروه را یادآور می‌شود.

۲-۴. بحث

این مطالعه ابتدا تأیید کرد که با توجه به بررسی منشور اخلاق پژوهش، برخلاف نظر کوزر که جامعه‌شناسی در تحلیل نهایی باید بر «واقع‌بودگی انکارناپذیر تنظیم‌های ساختاری» تأکید ورزد،

نقش عوامل فردی پرننگ‌تر است. به عبارتی، همان‌طور که ساختار اجتماعی بر فراگردها و بر فرد تأثیر می‌گذارد، از سوی دیگر، فرد نیز می‌تواند بر فراگردها و ساختار مؤثر باشد (ریترز، ۱۳۸۷، ص ۵۶۶). این مطالعه همچنین نظر دورکیم را تأیید می‌کند. به نظر دورکیم، هریک از ما آرا، عقاید، اعتقادات، تمایلات و مطلوب‌های خود را داریم، اما نمی‌توانیم خودخواهانه زندگی کنیم (دورکیم، ۱۳۸۱، ص ۲۳۳). از این رو، پژوهشگران ناپستی خود را برتر از عامه مردم بدانند (همان، ۱۳۸۵، ص ۱۵۴). اخلاق پژوهش نیز باید طوری باشد که میان فرد و گروه پژوهشی او پیوند برقرار کند (همان، ۱۳۸۱، ص ۱۲۵). ایشان بهتر است در آینده وادار شوند به اینکه گرد هم بیایند و مشترکاً درباره وظایف خویش بیاندیشند (همان، ۱۳۷۶، ص ۱۰۸).

ارزیابی نشان می‌دهد از نظر نمونه مورد بررسی، به‌طور کلی انواع گزاره‌ها تا حدی مورد توجه هستند و تفاوت معنادار میان نگاه زنان و مردان نسبت به این گزاره‌ها به‌خودی‌خود می‌تواند نشانه آسیب‌شناختی توجه به مؤلفه‌های اخلاقی در آموزش عالی تلقی گردد. البته این نگاه، دستاورد عزیزی (۱۳۸۹، ص ۱۷۳-۲۰۱) را تعدیل می‌کند که از نگاه دانشجویان و اعضای هیئت علمی، اهمیت رعایت استانداردها در نهاد علم، زیاد و خیلی زیاد ارزیابی گردیده است؛ اما وضعیت چنین استانداردهایی از حد متوسط ضعیف‌تر ارزیابی شده است و شکاف میان وضعیت موجود و اخلاق حرفه‌ای مطلوب بر اساس این پژوهش، معنادار است. قرار داده شدن این دو پژوهش در کنار یکدیگر، اگرچه به علت یکسان نبودن معیارهای پژوهش، ممکن است علمی به نظر نرسد، اما می‌تواند چالش برانگیز باشد و انگیزه‌ای باشد تا پژوهشگران در آینده‌ای نزدیک، ضمن شاخص‌سازی مناسب، به بررسی روند توجه به مسائل اخلاقی در طول زمان بپردازند. این مطالعه، با بررسی منشور اخلاق پژوهشی، برخلاف دیدگاه کوزر که بر ساختارهای اجتماعی تأکید دارد، نشان می‌دهد که عوامل فردی، نقش پرننگ‌تری در رعایت اصول اخلاقی ایفا می‌کنند. این یافته، با آموزه‌های اسلامی که بر مسئولیت فردی تأکید دارند، همسو است. قرآن کریم در آیه ۷ و ۸ سوره زلزال می‌فرماید: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» که بر مسئولیت فردی در اعمال اشاره دارد.

توجه بیشتر زنان به ناهنجاری‌ها (تنها سه مؤلفه میانگین توجه مردان بالاتر است) در تأیید پژوهش علیزاده اقدام و همکارانش (۱۳۹۰، ص ۵۷-۶۹)، همچنین عطاری و همکارانش (۲۰۲۲)

می‌تواند گواه بر توجه بیشتر زنان به نگرانی‌های اخلاقی باشد. این امر، دیدگاهی را که جنسیت در اخلاق و چگونگی رفتارهای اخلاقی اثرگذار است و موجب تفاوت رفتارهای اخلاقی بین زن و مرد می‌شود تأیید می‌کند؛ اگرچه در دیدگاه فمینیسم، جنسیت در رفتارهای اخلاقی اثر نمی‌گذارد و اخلاق دوجنسیتی (Bigender) را رد می‌کند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶).

از سوی دیگر می‌توان برداشت کرد که زنان نسبت به مردان، انعطاف کمتری نشان داده‌اند و این واقعیت نشان می‌دهد تفکر چودروف (۱۹۹۹) و نیز گیلیکان و ریچاردز (۲۰۰۸) مبنی بر اینکه زنان در قضاوت‌های اخلاقی، انعطاف‌پذیرتر از مردان هستند، می‌تواند قابل تأمل باشد. در همین رابطه، کروزن و گنیزی (۲۰۰۹) اشاره دارند که زنان، نشانه‌های اجتماعی را بهتر درک می‌کنند و ترجیح کمتری برای حضور در محیط‌های رقابتی دارند؛ چراکه به نظر فرانک و لمبسدورف (۲۰۱۱) اگر زنان در فعالیت‌های غیرهمیارانه و غیراخلاقی درگیر شوند، احتمال بیشتری وجود دارد که شکست بخورند. علت این است که زنان اغلب به نفع خود و فرصت طلبانه‌تر عمل می‌کنند، کمتر وقت خود را صرف عملیات تلافی‌جویانه می‌نمایند و در خلاف درگیر نمی‌شوند، مگر آنکه قطع به یقین برایشان منفعتی داشته باشد. لذا با توجه به تنوع رویکردهای موجود، پیشنهاد این پژوهش این است که پژوهشگران در آینده، بیشتر در این زمینه مطالعه کنند و رویکردهای متفاوتی را در زمینه تفاوت‌های نگرش زنان و مردان در زمینه‌های اخلاقی مورد بررسی قرار دهند. این یافته، با سیره حضرت زهرا علیها السلام به عنوان الگوی زن مسلمان که همواره بر رعایت اصول اخلاقی تأکید داشتند، همخوانی دارد. روایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که فرمودند: «النساء شقائق الرجال» نشان می‌دهد تفاوت‌های جنسیتی در رفتار اخلاقی، نه به معنای برتری، بلکه نشانه تنوع در رویکردهاست.

● نکته مورد توجه در مورد اجاره علمی است که بر اساس نگاه پاسخ‌گویان به عنوان ناهنجاری اخلاقی محسوب نمی‌شود و از بین همه مؤلفه‌هایی که به عنوان ناهنجاری‌های اخلاقی، چندان مورد توجه نیستند، کمترین رتبه را دارد. اجاره علمی به عنوان یکی از معضلات امروز تحصیل‌کردگان می‌تواند به رشد مدرک‌گرایی بیانجامد و علت این امر، همان طور که لینگن (۲۰۰۶، ص ۴۲۹-۴۳۰) در یک نظرسنجی از دانشجویان به دست آورده است، درک نادرست از اجاره علمی و تبعات آن برای جامعه علمی کشور است. وی بیان می‌کند ۹۳٪ از دانش‌آموزان شرکت‌کننده در پژوهش بیان کردند که «تقلب، بخشی از زندگی است» و به همین دلیل، شیوع بالای تقلب در ایالات متحده به واسطه درک نادرست

افراد از تقلب را تبیین می‌کند. همان طور که کنی (۲۰۰۷، ص ۱۴-۱۸) اشاره می‌کند ضروری است مؤسسات دانشگاهی به ترویج فرهنگ درستکاری و صداقت دست یازند و این فرهنگ باید به وضوح بر این نکته تأکید کند که ناهنجاری‌های علمی در هر شکل آن غیرقابل قبول است. همچنین، توجه ۴۰٪ از پاسخ‌گویان به سوءرفتار در برخورد با همکاران، آیه ۱۰ سوره حجرات: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ همخوانی دارد که بر لزوم رعایت اخلاق در تعاملات اجتماعی تأکید دارد که می‌توان آن را به جامعه علمی نیز در کشورهای اسلامی بسط داد. بی‌توجهی به اجاره علمی، در مقابل این آموزه‌های اخلاقی و اسلامی، نشان دهنده شکاف بین ارزش‌های دینی و عملکرد واقعی در محیط‌های دانشگاهی است.

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان داد از نظر شرکت‌کنندگان، سوء رفتار علمی هنگام برخورد با همکاران پژوهش (۴۰٪ درصد) بیش از دو بعد دیگر، حائز اهمیت است. همان گونه که قانعی‌راد (۱۳۸۵، ص ۱۲-۲۳)، در بررسی تعاملات دانشجویان، انگیزش و کنشگری رشته‌ای بر اساس پژوهشی بیان می‌کند که در کشور، ضعف اجتماع علمی وجود دارد، این پژوهش نیز نشان می‌دهد تحصیلکردگان به تدریج با این مسئله آشنا تر می‌شوند و اهمیت هرچه بیشتر آن را درک می‌کنند.

نکته اینکه کسانی که کنش اخلاقی را مبنای عمل خود قرار می‌دهند، چه زن چه مرد، بایستی در ساختار علمی، سریع‌تر پیش بروند نه اینکه از دیگران عقب بمانند تا عقب ماندگی آنها از ارتقاء، موجب بی‌انگیزگی دیگران بشود. کسانی که اخلاق مند عمل می‌کنند بایستی در ساختار علمی، سریع‌تر پیش بروند. این پژوهش نشان می‌دهد که تلفیق یافته‌های علمی با مبانی اسلامی می‌تواند راهگشای حل چالش‌های اخلاق پژوهشی باشد. همان طور که خداوند متعال در آیه ۲ سوره جمعه اشاره دارد تربیت اخلاقی و علمی باید همراه هم باشند. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، شاخص‌های اخلاق پژوهشی مبتنی بر منابع اصیل اسلامی طراحی و اجرا شود.

تقدیر و تشکر

بدین وسیله از مرحوم دکتر فاطمه جمیلی کهنه‌شهری برای راهنمایی پایان‌نامه کارشناس ارشد سمانه سادات سدیدیپور با عنوان «اخلاق پژوهش در علوم اجتماعی» دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهراء علیها السلام سپاسگزاری می‌کنیم و شادی روح ایشان را از خداوند متعال خواستاریم.

فهرست منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

الف) فارسی

- آزادی هیر، کیهان؛ وطن پرست، محمدرضا و نعمت‌اللهی، شرلی (۱۴۰۱ش)، «نقش جنسیت در پیامدگرایی و وظیفه‌گرایی اخلاقی»، اخلاق در علوم و فناوری، ش ۱۷ (۲)، ص ۱۹۲-۱۹۵.
- پناهی نژاد، نوید؛ بهشتی، سید صمد؛ مرادی، رامین و رستگار، یاسر، (۲۰۲۳م)، «واکاوی زمینه‌های شکل‌گیری فساد دانشگاهی در دانشگاه‌های ایران (مورد مطالعه: دانشگاه‌های شیراز و یاسوج)»، جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۳۴ (۴)، ص ۲۵-۵۶.
- توسلی، غلامعباس و نجار نهبانندی، مریم (۱۳۸۷ش)، «مطالعه تجربی اخلاق کار با تأکید بر جنسیت، مطالعه تجربی اخلاق کار با تأکید بر جنسیت»، زن پژوهش زنان، ش ۶ (۳)، ص ۳۶-۶۰.
- جمیلی کهنه‌شهری، فاطمه و سدیدپور، سمانه سادات (۱۳۹۳ش)، «کدهای اخلاق پژوهش در تجربه‌های زیسته نخبگان علوم اجتماعی»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ش ۹ (۴)، ص ۱۰۵.
- فدوی، شکیبیا و نادى، محبوبه سادات (۲۰۲۴م)، «شناسایی مؤلفه‌ها و کارکرد قدرت نرم در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور: یک مطالعه کیفی»، پژوهش در آموزش علوم پزشکی، ش ۱۶ (۳)، ص ۳۴-۲۵.
- گلو، مهدی؛ کیخا، محجوبه؛ رضا میر لطفی، پرویز و ضیایی، مریم (۱۴۰۲ش) «بررسی اهمیت اخلاق در آموزش و میزان رعایت آن از دیدگاه دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی زاهدان»، راهبردهای توسعه در آموزش پزشکی، ش ۱۰ (۳)، ص ۲۸-۲۹۱.
- نسترن بروجنی، ایمان؛ اسدی، حسن؛ نصیری، خسرو (۱۳۹۶ش)، «بررسی میزان پایبندی دانشجویان تحصیلات تکمیلی رشته تربیت بدنی، به اصول اخلاق پژوهش، در دانشگاه‌های تهران»، نشریه مدیریت ورزشی، ش ۸ (۵)، ص ۶۵۵-۶۶۴.
- همتی، رضا و ذاکری، مرضیه، (۱۴۰۲ش)، «توصیف کیفی تجارب دانشجویان از حضور در کلاس‌های درس دانشگاهی در دانشگاه اصفهان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۳۴ (۴)، ص ۵۷-۸۰.
- یاری‌قلی، بهبود (۱۳۹۷)، «آسیب‌شناسی اخلاق پژوهش دانشگاهی: مطالعه پدیدارشناسی»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ش ۱۱ (۱)، ص ۱۲۷-۱۳۴.

ب) عربی

- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۷۷ق)، صحیح البخاری، بیروت: دار ابن کثیر.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ش)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم‌السلام، ۱۱۱ جلد، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نجفی، محمد حسن بن باقر (بی‌تا)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۴۳ جلد، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸-۱۹۸۷)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ۳۰ جلد، بیروت: مؤسسة آل البيت علیهم‌السلام لإحياء التراث.

ب) انگلیسی

1. Balliet, Danial., Li, N. P., Macfarlan, S. J., & Van Vugt, M. (2011). Sex differences in cooperation: a meta-analytic review of social dilemmas. *Psychological bulletin*, 137(6), 881.
2. Barbaranelli, C., Farnese, M. L., Tramontano, C., Fida, R., Ghezzi, V., Paciello, M., & Long, P. (2018). Machiavellian ways to academic cheating: A mediational and interactional model. *Frontiers in psychology*, 9, 695.
3. Barth, J. R., Li, T., Wenling, L., & Yago, G. H. (2010). The Financial Crisis: How Did We Get Here and Where Do We Go Next? New Evidence on How the Crisis Spread Among Financial Institutions. *Lessons from the Financial Crisis: Causes, Consequences, and Our Economic Future*, 95-102.
4. Bretag, T., et al. (2019). Contract cheating and assessment design: Exploring the connection. *Studies in Higher Education*, 44(5), 759–774. <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1412428>
5. Chodorow, N. (1999). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender* (2nd ed.). University of California Press.
6. Coser, L. A. (1977). *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context*. Harcourt Brace Jovanovich.
7. De Wet, K. (2010). The importance of ethical appraisal in social science research: reviewing a faculty of humanities' research ethics committee. *Journal of Academic Ethics*, 8(4), 301-314.
8. Detrick, P. A., & Chaudhry, H. J. (2020). Gender differences in research integrity: A systematic review. *Accountability in Research*, 27(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/08989621.2019.1689938>.
9. Durkheim, É. (1997). *The division of labor in society* (W. D. Halls, Trans.). Free Press. (Original work published 1893)
10. Eslen-Ziya, H., & Yıldırım, T. M. (2022). Perceptions of gendered-challenges in academia: How women academics see gender hierarchies as barriers to achievement. *Gender, work & organization*, 29(1), 301-308.
11. Espinosa, M. P., & Kovářik, J. (2015). Prosocial behavior and gender. *Frontiers in behavioral neuroscience*, 9, 88.
12. Folke, C., Polasky, S., Rockström, J., Galaz, V., Westley, F., Lamont, M., ... & Walker, B. H. (2021). Our future in the Anthropocene biosphere. *Ambio*, 50(4), 834-869.
13. Frank, D., & Lampert, S. (2011). Gender differences in academic integrity: A meta-analysis. *Ethics & Behavior*, 21(5), 357–372. <https://doi.org/10.1080/10508422.2011.596617>
14. Geller, G., Boyce, A., Ford, D. E., & Sugarman, J. (2010). Beyond “compliance”: The role of institutional culture in promoting research integrity. *Academic Medicine*, 85(8), 1296-1302.
15. Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
16. Gilligan, C. (1995). Moral orientation and moral development [1987]. In *Justice and care* (pp. 31-46). Routledge.
17. Gilligan, C., & Richards, M. P. (2008). *The development of moral orientation*. In C. Gilligan, J. V. Ward, & J. J. Taylor (Eds.), *Mapping the moral domain* (pp. 1–25). Harvard University Press.
18. Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Cornell University Press.
19. Heitman, E. (2014). Cross-cultural considerations in US research ethics education. *Journal of Microbiology & Biology Education*, 15(2), 130-134.

20. Israel, B. A., Schulz, A. J., Parker, E. A., & Becker, A. B. (1998). Review of community-based research: Assessing partnership approaches to improve public health. *Annual Review of Public Health*, 19(1), 173–202. <https://doi.org/10.1146/annurev.publhealth.19.1.173>
21. Israel, M., & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. Sage Publications.
22. Kenny, M. (2007). *Academic integrity and the culture of trust*. International Center for Academic Integrity.
23. Kenny, N., & Eaton, S. E. (2022). Academic integrity through a SoTL lens and 4M framework: An institutional self-study. In *Academic integrity in Canada: An enduring and essential challenge* (pp. 573-592). Cham: Springer International Publishing.
24. Kroonenberg, P. M., & Guinée, N. (2009). Gender differences in social cognition and prosocial behavior. *Sex Roles*, 61(5-6), 369–381. <https://doi.org/10.1007/s11199-009-9652-4>
25. Lengel, L. (2006). *Teaching online: A guide to theory and practice*. Peter Lang.
26. Martin, B. (2000). *Nonviolent resistance and academic freedom*. *Social Alternatives*, 19(2), 3–8.
27. McCabe, D. L., Treviño, L. K., & Butterfield, K. D. (2003). Academic dishonesty: Honor codes and other contextual influences. *The Journal of Higher Education*, 74(6), 675–698. <https://doi.org/10.1080/00221546.2003.11778827>
28. Merton, R. K. Social structure and anomie. *Gangs*. Routledge, 2017. 3-13.
29. Mills, C. Wright (2008). “Power Elite”. Translator of Western Studies Institute, Farhang Maktoob Publications.
30. Perera, G. N. R., Feranita, F., Xavier, J. A., & B. Jaya Kumar, T. (2025). Beyond breathing exercises: rethinking mindfulness through a Buddhist lens to combat unethical decision-making in organizations. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 17(1), 73-97.
31. Resnik, D. B. (2018). *The ethics of science: An introduction* (2nd ed.). Routledge.
32. Ritzer, G. (2008). *Sociological theory* (7th ed.). McGraw-Hill.
33. St. Pierre, E. A. (2000). Poststructural feminism in education: An overview. *International journal of qualitative studies in education*, 13(5), 477-515.
34. Straus, M. A. (2011). Gender symmetry and mutuality in perpetration of clinical-level partner violence: Empirical evidence and implications for prevention and treatment. *Aggression and Violent Behavior*, 16(4), 279-288.
35. Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction* (3rd ed.). Westview Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 برتال جامع علوم انسانی